

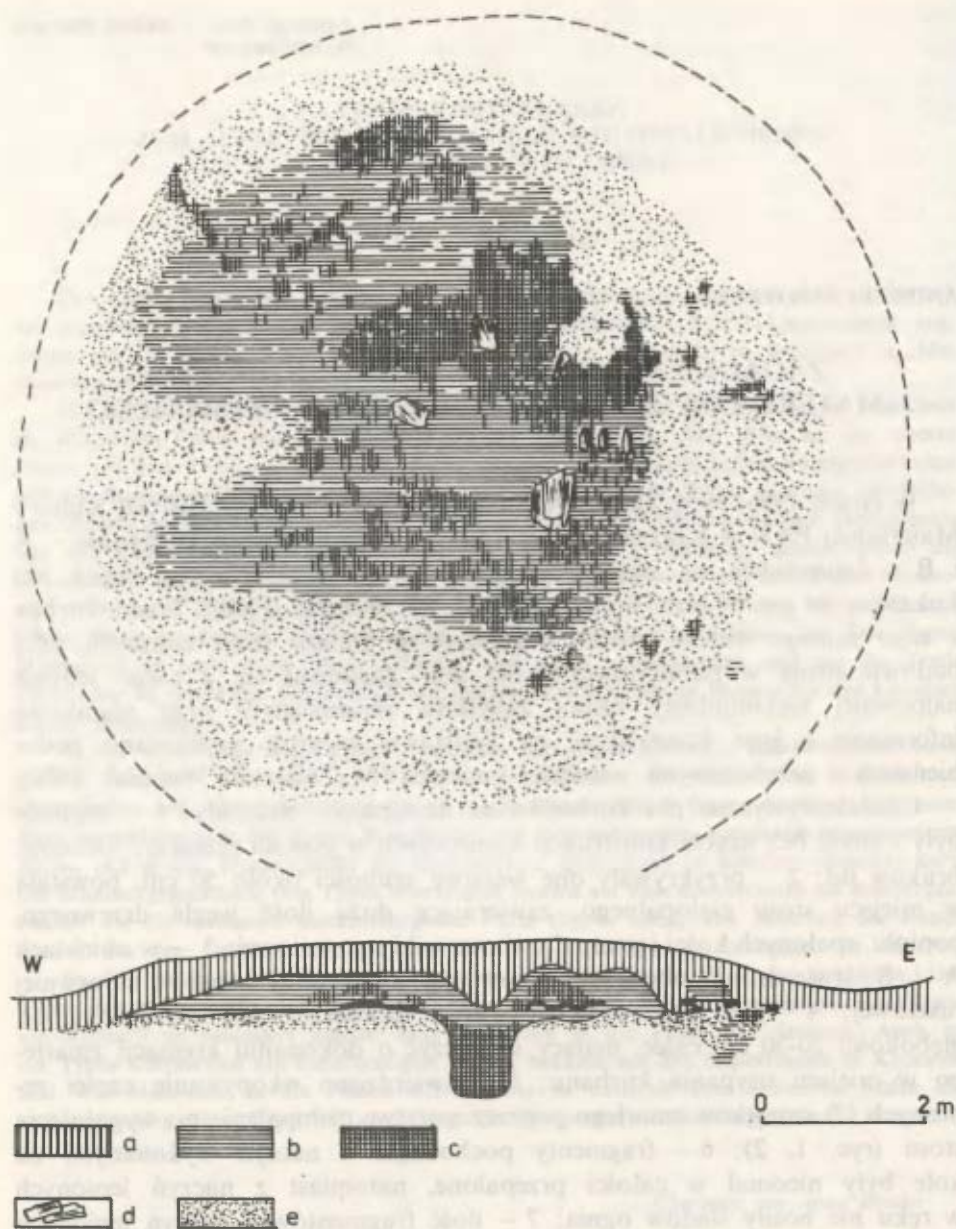
ANDRZEJ KOKOWSKI

ZAGADNIENIE INTERPRETACJI KULTUROWEJ MATERIAŁÓW Z MŁODSZEGO OKRESU RZYMSKIEGO TYPU ŁUKAWICA

W latach 1956, 1958 Zakład Archeologii Polski Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN w Krakowie przeprowadził badania dwóch kurhanów – A i B – datowanych na okres rzymski, leżących w zachodniej części wsi Łukawica w gm. Narol, woj. przemyskie (J. Potocki 1960). Trzeci kurhan z tego samego okresu został zniszczony w trakcie prac ziemnych przy budowie drogi w południowej części wsi. Zachował się z niego jedynie najpewniej niekompletny zespół zabytków ceramicznych oraz ułamkowe informacje o jego konstrukcji, na podstawie których sugerowano podobieństwo z przebadanymi wcześniej kopcami (A. Talar, Z. Woźniak 1970).

Charakterystyczne dla kurhanów są następujące elementy: 1 – usypane były z ziemi bez użycia konstrukcji kamiennych w postaci płaszczy, wieńców, bruków itd; 2 – przykrywały one warstwę grubości około 50 cm, powstałą w miejscu stosu ciałopalnego, zawierającą dużą ilość węgla drzewnego, popiołu, spalonych kości i przepalanej ceramiki naczyniowej; 3 – w obiektach A i B stwierdzono obecność drewnianej konstrukcji stosu – najpewniej rusztowej; 4 – pod warstwą ciałopalenia zaobserwowano przepalony do głębokości 20-30 cm calec, mający świadczyć o dokonaniu kremacji zmarłego w miejscu usypania kurhanu; 5 – stwierdzono wkopywanie części zebranych (?) szczątków zmarłego poprzez warstwę ciałopalenia po wygaśnięciu stosu (ryc. 1, 2); 6 – fragmenty pochodzące z naczyń wykonanych na kole były nieomal w całości przepalone, natomiast z naczyń lepionych w ręku nie nosiły śladów ognia; 7 – ilość fragmentów z naczyń lepionych w ręku przeważała nad fragmentami naczyń wykonanych na kole, chociaż sądząc po ilości zachowanych, lub też dających się zrekonstruować naczyń (w przypadku grobu w kurhanie B stanowiące faktyczne wyposażenie), egzemplarze wykonane na kole stanowiły w wyposażeniu większość.

W przypadku kopca A zadokumentowano otaczający go rowek. W kurhanie B szczątki zmarłego umieszczono w „popielnicy”, będącej uprzednio również w stosie ciałopalnym. Ostatnie dwa fakty – mimo że są jednostkowe – mogą mieć znaczenie dla dalszej analizy materiałów z Łukawicy.

Ry. 1. Plan płaski i profil kurhanu A z Łukawicy, woj. Przemyśl

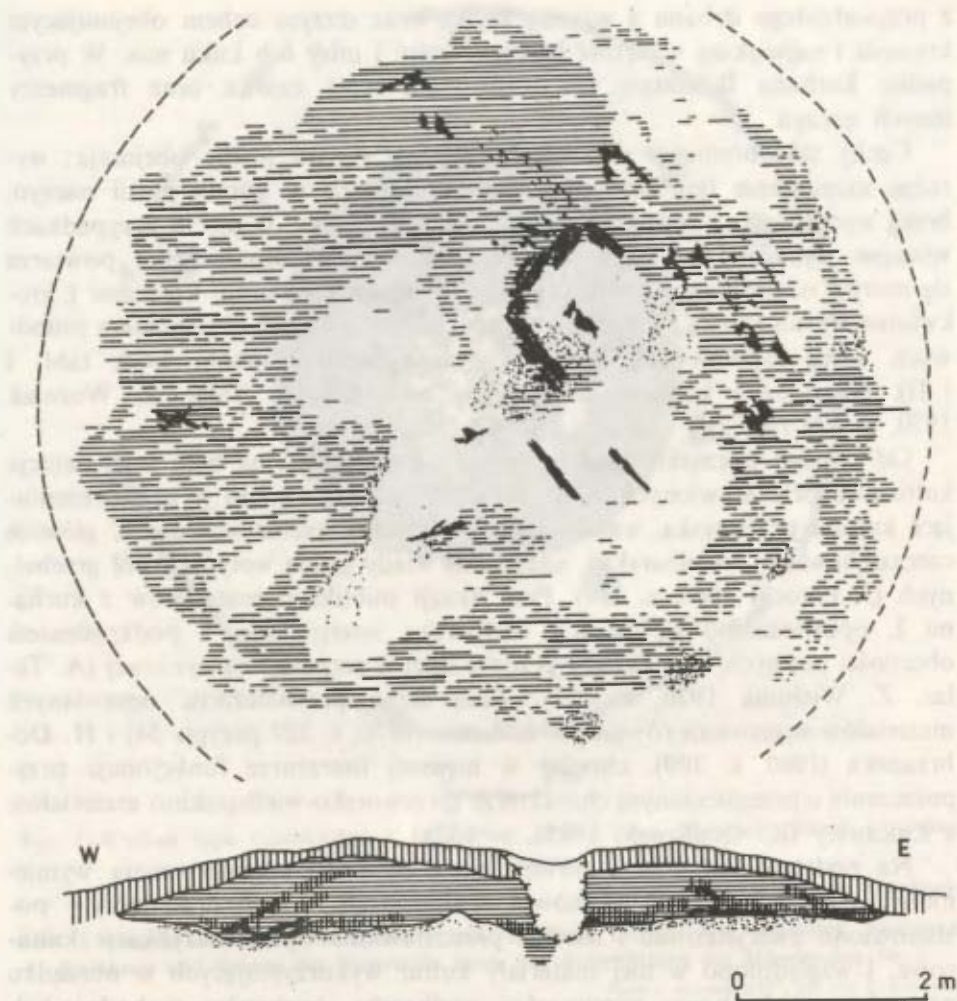
a – płaszcz kurhanu, *b* – warstwa ciałopalenia, *c* – warstwa węgla drzewnego, *d* – zwęglone elementy konstrukcji stosu, *e* – warstwa przepalonego piasku

Wg. J. Potockiego (1960) rys. E. Kokowska

Abb. 1. Plan und Profil des Hügelgrabes A aus Łukawica, Woj. Przemyśl

a – Hügelgrabdecke, *b* – Brandbestattungsschicht, *c* – Holzkohleschicht, *d* – verkohlte Elemente der Haufenkonstruktion, *e* – durchgebrannte Sandschicht

Nach J. Potocki (1960) gez. von E. Kokowska

Ryc. 2. Plan płaski i profil kurhanu B z Łukawicy, woj. Przemysł. Oznaczenia warstw jak na ryc. 1

Wg J. Potockiego (1960) rys. E. Kokowska

Abb. 2. Plan und Profil des Hügelgrabes B aus Łukawica, Woj. Przemysł. Schichtenmarkierung wie Abb. 1

Nach J. Potocki (1960) gez. von E. Kokowska

Cechy charakteryzujące inwentarz grobowy można zawrzeć w następujących punktach: a – ceramika naczyniowa dominuje nad pozostałymi kategoriami zabytków, wśród których stwierdzono jedynie przybory w postaci przęślika w kurhanie A oraz przęślika i noża w kurhanie B; przetopionych naczyń (?) lub paciorków szklanych i drobnych fragmentów przedmiotów brązowych – najpewniej ozdób lub elementów stroju; b – w obydwu kopcach wystąpił nieomal identyczny zestaw form naczyń, składający się

z przysadzistego dzbana z wysoką szyjką oraz dużym uchem obejmującym krawędź i największą wydętość brzuśca, wazy i misy lub kilku mis. W przypadku kurhanu B zestaw ten uzupełniała mała czarka oraz fragmenty innych naczyń.

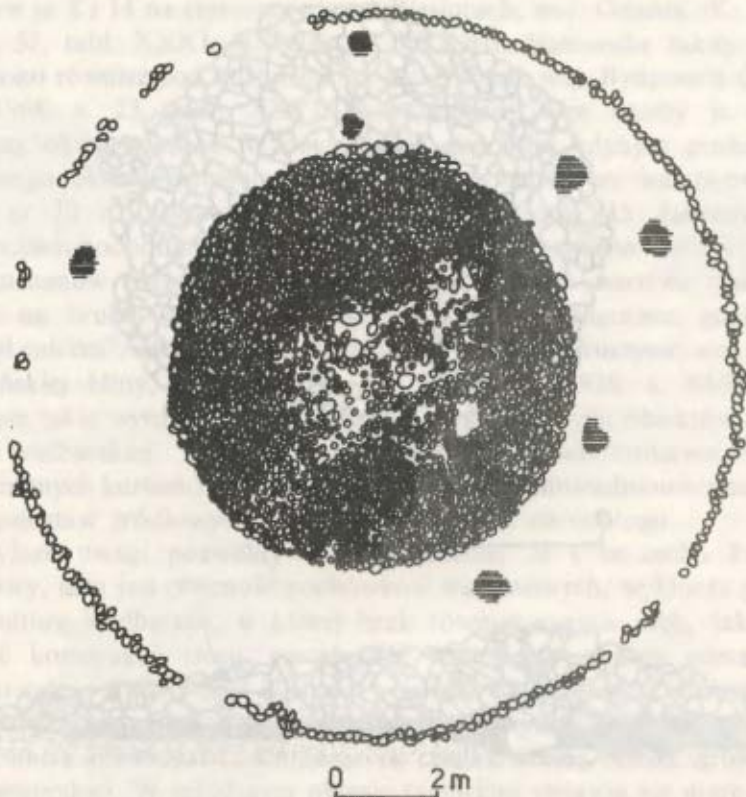
Cechy taksonomiczne ceramiki odnoszące się do formy obejmują: wyraźne zaznaczenie linii brzuśca, obecność żeberek w górnej partii naczyń, brzeg wychylony na zewnątrz nieznacznie pogrubiony, w pięciu przypadkach wyraźne wyodrębnienie dna, taśmowate ucha. W ornamentyce powtarza się motyw odwróconych trójkątów wypełnionych kropkami, kreskami („krokwiatami”) lub kratką. Dzban z kurhanu B zdobiony był ornamentem pionowych wstęg zapelnionych kratką i zygzakami (J. Potocki 1960, tabl. I i II). Naczynia z kurhanu L były nie zdobione (A. Talar, Z. Woźniak 1970, s. 400 ryc. 2).

Od samego początku bardzo trudna i kontrowersyjna była interpretacja kulturowa przedstawionych materiałów. Pierwotnie uznano je za reprezentujące kulturę przeworską, wzbogaconą o elementy kultur sąsiednich, głównie czerniachowskiej i wielbarskiej, nazywanej wtedy grupą wołyńską pól grzebalnych (J. Potocki 1960, s. 289). Przy okazji publikacji materiałów z kurhanu L opowiedziano się za ich wielbarską interpretacją z podkreśleniem obecności pewnych cech kultury przeworskiej w ceramice naczyniowej (A. Talar, Z. Woźniak 1970, s. 402). Taką samą przynależność omawianych materiałów sugerowali również J. Jaskanis (1976, s. 227 przypis 54) i H. Dobrzańska (1980, s. 109), chociaż w nowszej literaturze funkcjonuje przypuszczenie o przemieszanym charakterze (przeworsko-wielbarskim) materiałów z Łukawicy (K. Godłowski 1985a, s. 132).

Na podstawie analizy – głównie geograficznego rozmieszczenia wymienionych wcześniej cech kurhanów i znalezionych w nich inwentarzy – postanowiono zweryfikować i uściślić przedstawione wyżej klasyfikacje kulturowe. Uwzględniono w niej materiały kultur wykorzystujących w obrządku pogrzebowym kurhany: przeworską, wielbarską, kurhanów zachodnio-bałtyjskich, kurhanów karpackich i czerniachowską. Próba porównania kopców z Łukawicy z podobnymi konstrukcjami innych kultur z młodszego okresu rzymskiego winna w założeniu przybliżyć obiektywną interpretację tych pierwszych.

1. Kultura czerniachowska. Kurhany należą tutaj do unikatowych form obrządku pogrzebowego i jak dotąd znane są z dwóch jej stanowisk (A. V. Bodjanskij 1968, s. 173; A. T. Smilenko 1979), co wobec ogromnej ilości grobów płaskich (E. A. Symonovič, N. M. Kravčenko 1983, s. 5; I. S. Vinokur 1984, s. 92) nie może stanowić pewnego odniesienia dla obiektów z Łukawicy. Faktem jest natomiast, że znane, pojedyncze kopce były usypane z ziemi i zawierały pozostałości najpewniej rusztu drewnianego stosu (A. T. Smilenko 1979, s. 16 ryc. 4).

2. Kultura kurhanów zachodnio-bałtyjskich. W tej kulturze charakterystyczne są kurhany, do konstrukcji których użyto kamienia (J. Jaskanis

Ryc. 3. Kurhan typu roslotckiego z Jasionowej Doliny, woj. Białystok. Rdzeń kamienny, krąg i ślady ognisk pod nasypem kurhanu nr 1

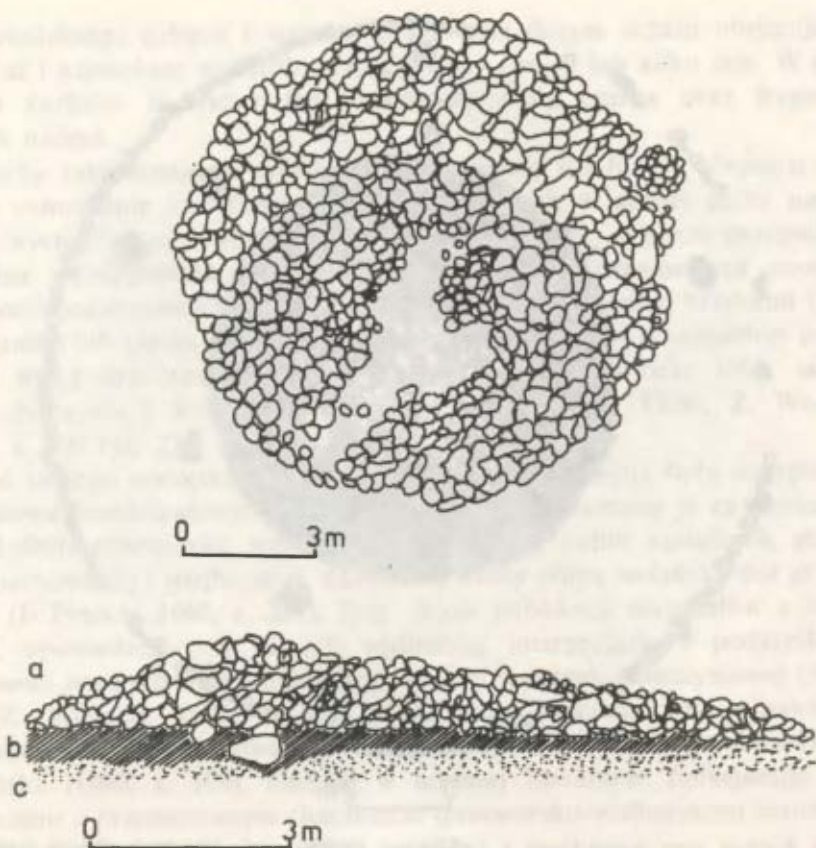
Wg J. Jaskanisa (1977) rys. E. Kokowska

Abb. 3. Hügelgrab vom Typus Rostolty aus Jasionowa Dolina, Woj. Białystok. Steinkern. Steinkreis und Spuren der Feuerstelle unter der Aufschüttung des Hügelgrabes Nr 1

Nach J. Jaskanis (1977) gez. von E. Kokowska

1974, s. 68-87; J. Okulicz 1973, s. 366 i n.). Najczęściej usypywano z nich jądro obiektu oraz układano płaszcze. Nie stwierdzono jak dotąd pochówków warstwowych, a co za tym idzie pozostałych cech charakteryzujących kopce z Łukawicy.

3. Kultura wielbarska. W starszym okresie rzymskim stwierdzono obok zdecydowanie liczniejszych kurhanów z konstrukcjami kamiennymi, również usypane wyłącznie z ziemi (K. Walenta 1980/1981, s. 53). W liczbie dotychczas przebadanych i sklasyfikowanych stanowią one zaledwie około 16% (K. Walenta 1980/1981, s. 55), przy czym wydają się być charakterystyczne dla tylko niektórych (wybranych?) cmentarzysk, szczególnie z terenu Pomorza Zachodniego (K. Walenta 1981, s. 204). Najpewniej większość z nich należy datować na starszy i wczesną fazę młodszego okresu rzymskiego. Najlepszym przykładem jest tutaj obiekt z Gronowa, woj. Koszalin,

Ryc. 4. Kurhan typu siedleńskiego z Siedlemina, woj. Poznań. Kamienny nasyp i profil kurhanu nr V

a – kamienie. *b* – warstwa ciałopalenia. *c* – przepalony całec.

Wg A. Karpińskiej (1926) rys. E. Kokowska

Abb. 4. Hügelgrab im Typus Siedlemin aus Siedlemin. Woj. Poznań. Steinaufschüttung und Profil des Hügelgrabes Nr V

a – Steine. *b* – Brandbestattungsschicht. *c* – durchgebrannter gewachsener Boden

Nach A. Karpińska (1926) gez. von E. Kokowska

gdzie z siedmiu przebadanych ostatnimi laty kurhanów wszystkie miały jednakową, ziemną konstrukcję (R. Wołagiewicz 1974; tenże – 1975; tenże – 1977). W młodszym okresie rzymskim w kulturze wielbarskiej, lub przynajmniej w jej wschodniej strefie osadnictwa, upowszechniły się kurhany o wyłącznie kamiennej konstrukcji (ryc. 3), typu rostołckiego (J. Okulicz 1970, s. 281-282; J. Jaskanis 1976, s. 228). Wykluczałyby one więc wielbarską interpretację kopców z Łukawicy.

Interesująco przedstawia się zagadnienie obecności pochówków warstwowych w kulturze wielbarskiej. Można je uznać za bardzo rzadko występujące, gdyż dobrze udokumentowane pochodzą zasadniczo tylko spod

kurhanów nr 8 i 14 na cmentarzysku w Węsiarach, woj. Gdańsk (K. Walenta 1966, s. 57, tabl. XXXI, XXXIIa, b, XXXIII). Namiastkę takiej warstwy stwierdzono również pod kurhanem nr 1 w Odrach, woj. Bydgoszcz (J. Kmieciski 1968, s. 23, tabl. XXVIII). Najpewniej więc należy je datować na starszy okres rzymski. Wydaje się, że aktualnie jedynym pochodzącym z młodszego okresu rzymskiego obiektem z pochówkiem warstwowym jest kurhan nr 10 z Jasionowej Doliny, woj. Białystok (D. Jaskanis 1958).

Najprawdopodobniej do tej kategorii grobów można zaliczyć jeszcze grupę kurhanów z Drańska, woj. Gdańsk (?), gdzie warstwa ciałopalenia zalegała na bruku kamiennym; Sławęcina, woj. Bydgoszcz, gdzie leżała ona „nad calcem”, oraz z Borzestowa, woj. Gdańsk, Boruszyna, woj. Gdańsk i Łączyńskiej Huty, woj. Gdańsk (A. Karpińska 1926, s. 84-85). Przypuszczenie takie wysunięto ze względu na lokalizację tych obiektów w strefie kultury wielbarskiej. Istnieje jednocześnie prawdopodobieństwo, że część z wymienionych kurhanów może być już nawet wczesnośredniowieczna – brak jednak podstaw źródłowych dla szczegółowej ich chronologii.

Powyższe uwagi pozwoliły na stwierdzenie, że i ta cecha kurhanów z Łukawicy, jaką jest obecność pochówków warstwowych, wyklucza powiązania z kulturą wielbarską, w której brak również innych cech, takich jak: obecność konstrukcji stosu, ewentualnie śladów po nim w postaci przepalonego calca; rowu wokół kurhanu i śladów wkopywania części spalonych szczątków w stos ciałopalny, który następnie przykrywano nasypem.

4. Kultura przeworska. Kurhany są rzadką formą wśród grobów kultury przeworskiej. W młodszym okresie rzymskim pojawia się nieco większa ich ilość i należy wśród nich przede wszystkim wymienić kurhany typu siedleńskiego (A. Karpińska 1926) datowane na fazę C1a (H. Machajewski 1986, s. 280), czyli wyprzedzają one pojawienie się kurhanów w Łukawicy. Wydaje się, że forma ta niezupełnie szczęśliwie utożsamiania była do tej pory z całą kulturą przeworską (K. Godłowski 1969, s. 121; tenże – 1981, s. 114)¹. Ścisłe odpowiedniki tego typu znane są zasadniczo tylko z obszaru u ujścia Lutyni do Warty, w byłym powiecie Jarocin (A. Karpińska 1926, s. 37-81) tworząc tam wyraźne skupienie (H. Machajewski 1986, s. 280) o na tyle odmiennych od kultury przeworskiej cechach, że można tutaj mówić nawet o „grupie siedleńskiej” tej kultury. Obiekty spoza tak zarysowanego obszaru klasyfikowane są do omawianego typu na podstawie ułamkowych informacji, często niemożliwych do zweryfikowania.

Cechą charakterystyczną formy grobu typu siedleńskiego jest pokrycie miejsca kremacji nasypem z kamieni lub brukiem, a następnie warstwą

¹ Dyskusyjna wydaje się również propozycja określenia skandynawskiej genezy dla kurhanów grupy siedleńskiej (K. Godłowski 1976, s. 385). Wydaje się również, że brak dużej ilości kurhanów w kulturze przeworskiej nie może być w całości złożony na karb ich zniszczenia (K. Godłowski 1981, s. 113). Skłonny jestem sądzić, iż znane do tej pory kurhany są wyraźnie „obce” zwyczajom pogrzebowym ludności kultury przeworskiej.

ziemi (ryc. 4). Nie stwierdzono jak dotąd faktu zbierania szczątków i ich wkopywania w warstwę ciałopalenia. Przy części kurhanów można zaobserwować rowki powstałe po wybraniu ziemi do zasypania wygasającego stosu. Nie zaobserwowano również śladów, które można by identyfikować jako pozostałości rusztu stosu ciałopalnego, co może być wynikiem odmiennych warunków naturalnych. Zarejestrowano natomiast przepalone podłoża. W warstwie ciałopalenia znajdowano dużą ilość fragmentów ceramicznych (A. Karpińska 1926, s. 131), analogicznie jak w Łukawicy. Nie znane są natomiast z kurhanów typu siedleńskiego naczynia wykonane na kole.

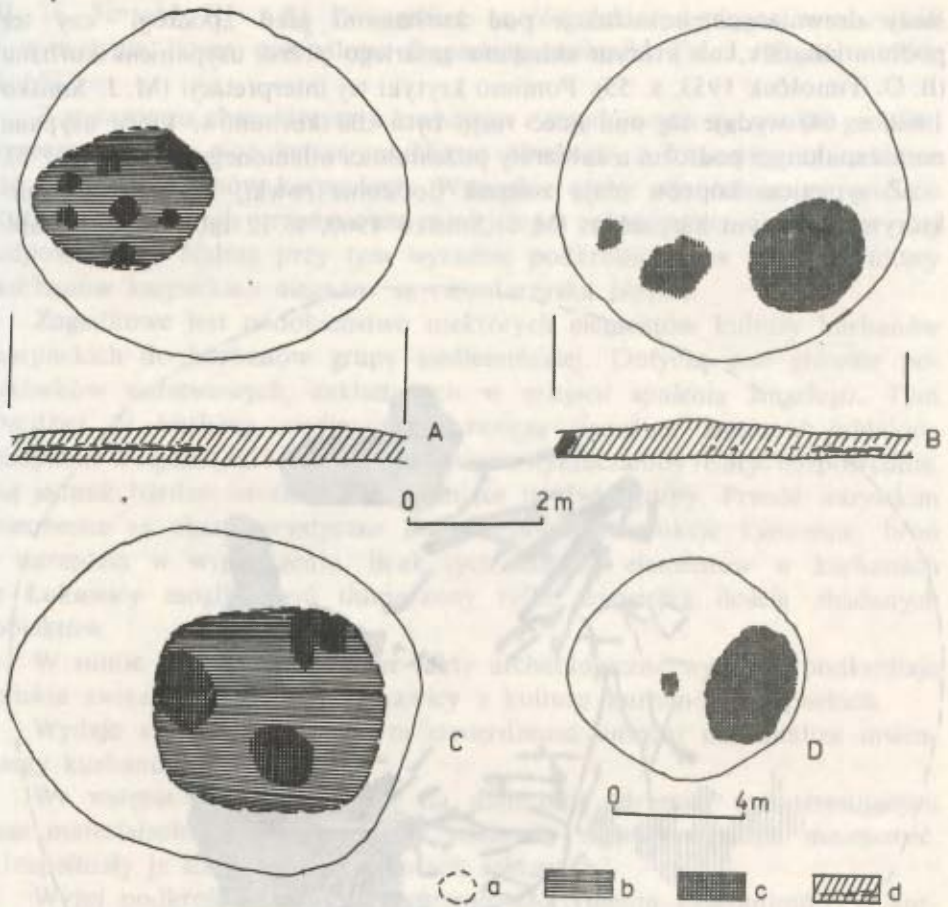
W sumie, pomimo zbieżności zwyczaju konstrukcji kurhanu nad miejscem spalenia zmarłego, obecności silnie rozdrobnionej ceramiki naczyniowej, typ siedleński różni się od Łukawicy istotnymi szczegółami, takimi jak brak potwierdzenia faktu zbierania spalonych szczątków i składania ich w grobie sensu stricto. Równie istotne wydają się być odmienne reguły wyposażania zmarłych. W przypadku obiektów typu siedleńskiego obecna była broń, części uprzęży końskiej, narzędzia i ozdoby (A. Karpińska 1926, s. 96-111), których nie stwierdzono w Łukawicy.

Wobec powyższych faktów, jak również nie wytłumaczonej do tej pory „izolacji” grupy siedleńskiej w środowisku kultury przeworskiej, jej powiązania z obiektami w Łukawicy wydają się być niemożliwe.

5. Kultura kurhanów karpackich. Kurhany z nasypami ziemnymi należy uznać w tej kulturze za powszechne (L. V. Vakulenko 1977, s. 35). Bardzo sporadycznie stwierdzono w nasypach obecność kamieni, czy też konstrukcji z nich, które z zasady okalały stos ciałopalny. Znalezione je w zaledwie około 7% zbadanych obiektów (M. J. Smiško 1960, s. 180-186). Funkcja znajdujących tutaj kamieni wydaje się być powiązana nie z konstrukcją kopca, jak ma to miejsce w omówionych już kulturach, lecz są one elementami konstrukcji stosu ciałopalnego (V. Mihăilescu-Bîrliba 1980, s. 183; M. J. Smiško 1960, s. 62).

Równie powszechnie jak nasypy ziemne występują tutaj pochówki „warstwowe” w postaci rozległej warstwy (ryc. 5), której zasięg jest nieomal równy zasięgowi kopca (M. J. Smiško 1960, s. 63, 70-71; L. V. Vakulenko 1977, s. 35; V. Mihăilescu-Bîrliba 1980). Od opisanych wyżej różni się ona tym, że często można w niej wskazać na dwa jednoczesne elementy: warstwę po stosie ciałopalnym, w której występują również drobne fragmenty spalonych kości, i pochówek właściwy w formie zgarniętych w jedno miejsce większych fragmentów kości lub złożonych do małej jamki czy też nawet popielnicy (L. V. Vakulenko 1977, s. 35). W skrajnych przypadkach można wyróżnić nawet kilka jamek pod jednym kopcem, zawierających szczątki kilku (?) osobników (V. Mihăilescu-Bîrliba 1980; L. V. Vakulenko 1985, s. 60; również – M. Miritoiu i M. St. Udrescu 1980).

Przepalone podłoże interpretowane jako ślad po stosie ciałopalnym obserwuje się w większości kurhanów karpackich, chociaż są i takie, w których go nie stwierdzono lub zawierały one jedynie ślady po ogniskach,

Ryc. 5. Kurhany kultury kurhanów karpaccich ze stanowiska nr II w Iza, rejon Chustowski (ZSSR): A – kurhan nr 2, B – kurhan nr 4, C – kurhan nr 3, D – kurhan nr 5
a – zasięg „stosu ciałopalnego”, *b* – warstwa ciałopalenia, *c* – warstwa ciałopalenia silnie przesycona węglem drzewnym, *d* – płaszcz kurhanu z zaznaczonym horyzontem warstwy ciałopalenia

Wg W. Cychylyka (1962) rys. E. Kokowska

Abb. 5. Hügelgräber der Karpatischen Hügelgräberkultur aus dem Fundplatz Nr II in Iza, Region Chustowski (UdSSR): A – Hügelgrab Nr 2, B – Hügelgrab Nr 4, C – Hügelgrab Nr 3, D – Hügelgrab Nr 5

a – Umfangbereich des „Brandbestattungshaufens”, *b* – Brandbestattungsschicht, *c* – Brandbestattungsschicht mit starkem Holzkohlegehalt, *d* – Hügelgrabdecke mit markiertem Horizont der Brandbestattungsschicht

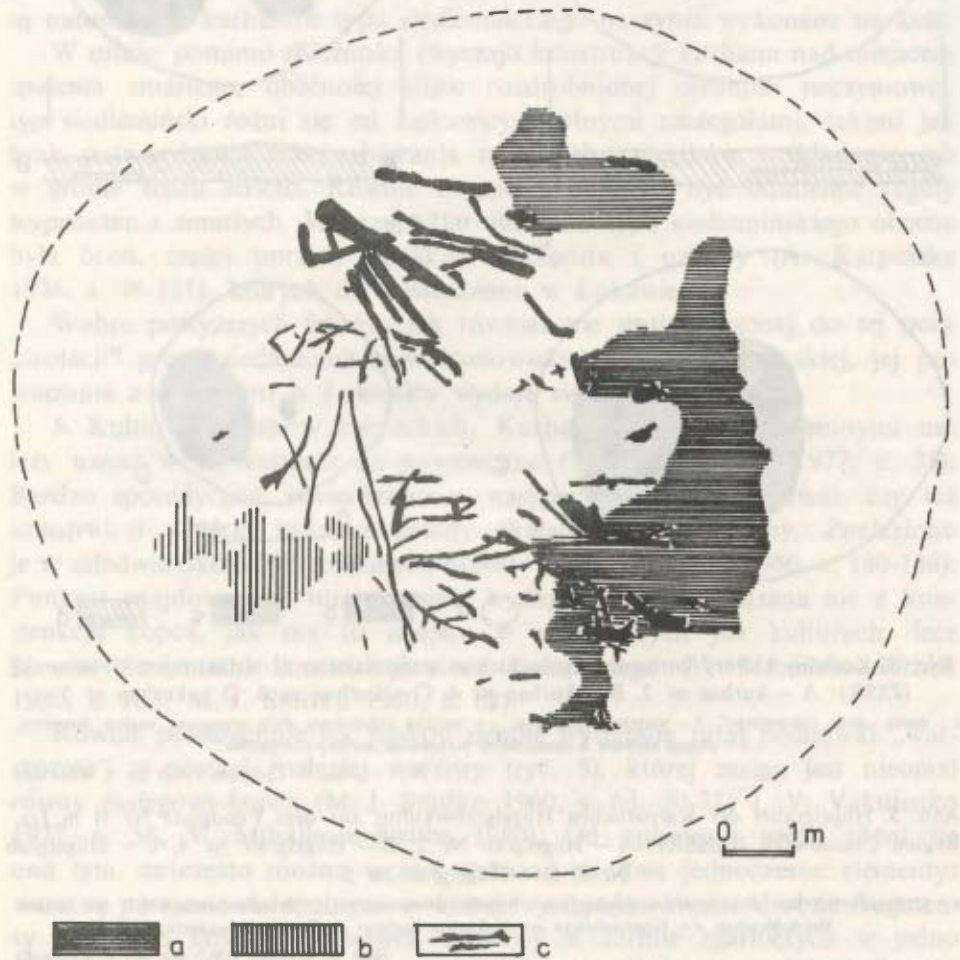
Nach W. Cychylyk (1962) gez. von E. Kokowska

w których nie można było dokonać ciałopalenia (L. V. Vakulenko 1977, s. 35).

W niektórych kurhanach zaobserwowano analogiczne do odkrytych w Łukawicy pozostałości drewnianej konstrukcji stosu (V. Mihăilescu-Bîrliba 1980, s. 186 ryc. 6; również – M. J. Smiško 1960, s. 64). Mówiąc o nich należy wspomnieć o oryginalnej hipotezie B. Timoszczuka, interpretującego podobne

ślady drewnianych konstrukcji pod kurhanami jako „podłogi” czy też podium-katafalk, na którym składano zmarłego przed usypaniem kurhanu (B. O. Timoščuk 1953, s. 55). Pomimo krytyki tej interpretacji (M. J. Smiško 1960, s. 64) wydaje się ona mieć rację bytu dla kurhanów, które usypano na nie spalonym podłożu, a zawierały pozostałości utlenionego drewna (ryc. 6).

Z sypaniem kopców mają związek dookólne rowki, towarzyszące niektórym kurhanom karpackim (M. J. Smiško 1960, s. 12 tabl. I: 4, 19 tabl.

Ryc. 6. Pozostałości drewnianej konstrukcji stosu w kurhanie kultury kurhanów karpackich nr 30 w Braniște-Nemișor, dep. Neamț (Rumunia)

a – warstwa ciała palenia, b – warstwa przepalonej ziemi, c – przepalone elementy stosu ciała palnego

Wg V. Mihăilescu-Birliba (1980) rys. E. Kokowska

Abb. 6. Überreste der holzernen Haufenkonstruktion im Hügelgrab der Karpatischen Hügelgräberkultur Nr 30 in Braniște-Nemișor, Dept. Neamț (Rumänien)

a – Brandbestattungsschicht, b – durchgebrannte Erdschicht, c – durchgebrannte Elemente des Brandbestattungshaufens

Nach V. Mihăilescu-Birliba (1980) gez. von E. Kokowska

II: 16, 32 tabl. III: 6-8). Powszechne są również występujące w warstwie i w nasypie liczne przepalone fragmenty ceramiki (M. J. Smiško 1960, s. 65).

Z zestawienia charakterystyk kurhanów i znajdujących się w nich grobów, reprezentujących pięć kultur, najbliższe obiektom z Łukawicy są należące do kultury kurhanów karpackich. Wszystkie cechy wyróżnione po analizie kurhanów będących przedmiotem niniejszego opracowania znalazły w niej odpowiedniki. Należy przy tym wyraźnie podkreślić, iż w obrębie kultury kurhanów karpackich nieznane są cmentarzyska płaskie.

Zagadkowe jest podobieństwo niektórych elementów kultury kurhanów karpackich do kurhanów grupy siedleńskiej. Dotyczą one głównie pochówków warstwowych, zakładanych w miejscu spalenia zmarłego. Tym bardziej że kurhany siedleńskie tworzą wyraźne, znacznie oddalone skupienie w rejonie Jarocina, co teoretycznie wykluczałoby relacje bezpośrednie. Są jednak bardzo istotne cechy różniące te dwie grupy. Przede wszystkim nieobecne są charakterystyczne dla ostatniej konstrukcje kamienne, broń i narzędzia w wyposażeniu. Brak tych samych elementów w kurhanach z Łukawicy mógłby być tłumaczony tylko niewielką ilością zbadanych obiektów.

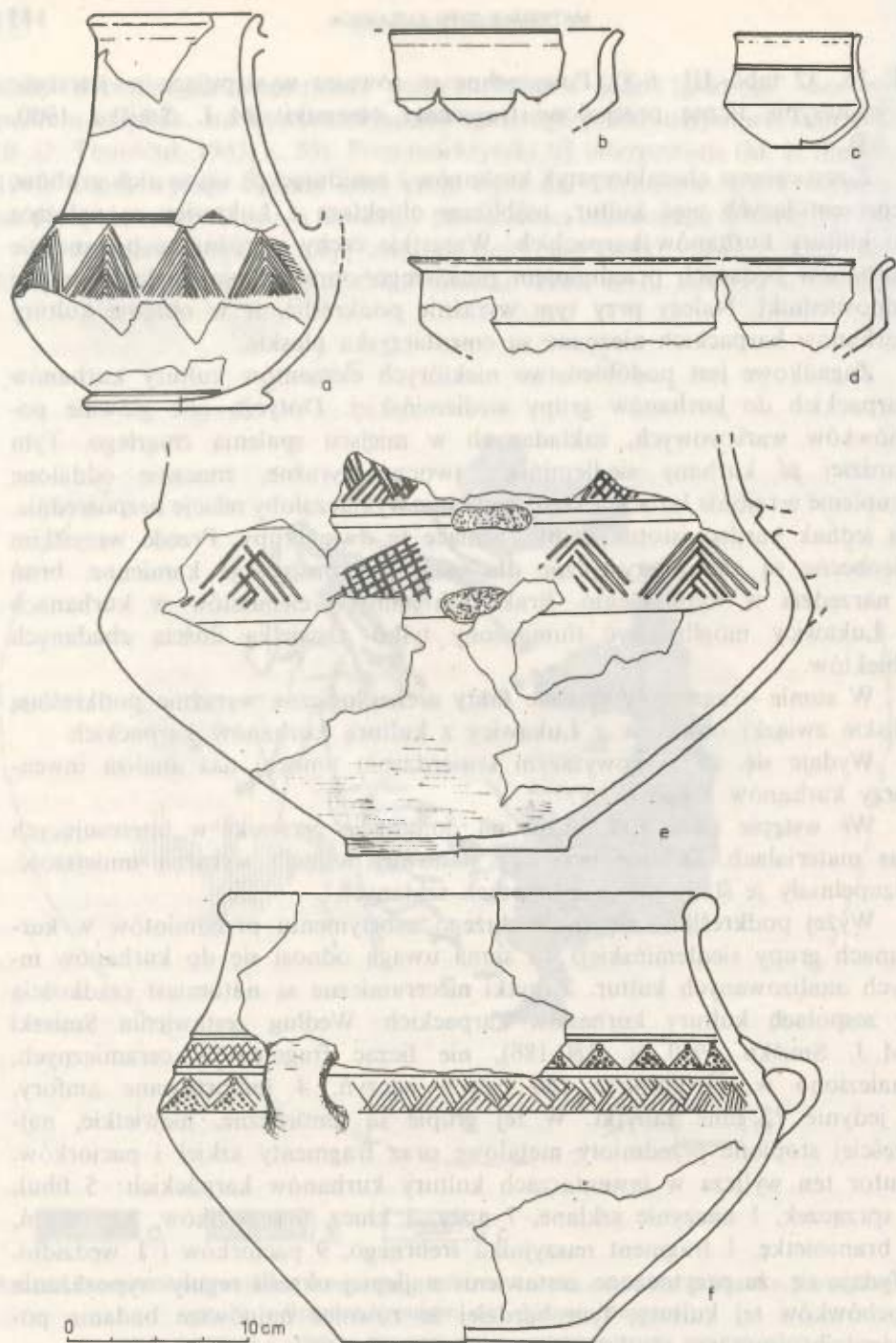
W sumie – egzemplifikowane fakty archeologiczne wyraźnie podkreślają bliskie związki obiektów z Łukawicy z kulturą kurhanów karpackich.

Wydaje się, że w powyższym stwierdzeniu umocni nas analiza inwentarzy kurhanów z Łukawicy.

We wstępie zwrócono uwagę na dominację ceramiki w interesujących nas materiałach. Drobne przybory stanowiły w nich wyraźną mniejszość. Uzupełniały je ślady po przedmiotach szklanych².

Wyżej podkreślano obecność dużego asortymentu przedmiotów w kurhanach grupy siedleńskiej. Ta sama uwaga odnosi się do kurhanów innych analizowanych kultur. Zabytki nieceramiczne są natomiast rzadkością w zespołach kultury kurhanów karpackich. Według zestawienia Smiszki (M. J. Smiško 1960, s. 180-186), nie licząc fragmentów ceramicznych, znaleziono w tej kulturze 160 całych naczyń, 4 importowane amfory, a jedynie 72 inne zabytki. W tej grupie są amorficzne, niewielkie, najczęściej stopione przedmioty metalowe oraz fragmenty szkielek i paciorków. Autor ten wlicza w inwentarzach kultury kurhanów karpackich: 5 fibul, 5 sprzączek, 1 naczynie szklane, 7 noży, 1 klucz, 6 przęślików, 1 grzebień, 1 bransoletkę, 1 fragment naszyjnika srebrnego, 9 paciorków i 1 wędzidło. Wydaje się, że przytoczone zestawienie najlepiej określi reguły wyposażania pochówków tej kultury, tym bardziej że również najnowsze badania potwierdziły powyższe struktury inwentarzy grobowych.

² Wydaje się również, iż podobne spostrzeżenie można odnieść do kurhanu L (A. Talar, Z. Woźniak 1970), gdyż mało prawdopodobne jest, aby inne niż ceramiczne zabytki nie zostały zauważone przez przypadkowych odkrywców.

Ryc. 7. Naczynia z kurhanu A (a, b, e) i B (c, d, f) z Łukawicy, woj. Przemyśl

Wg J. Potockiego (1960) rys. E. Kokowska

Abb. 7. Gefässe aus dem Hügelgrab A (a, b, e) und B (c, d, f) aus Łukawica, Woj. Przemyśl

Nach J. Potocki (1960) gez. von E. Kokowska

W kurhanach grupy siedleńskiego ceramika naczyniowa uznana została również za najbardziej masowy materiał, ale występuje ona wyłącznie we fragmentach (A. Karpińska 1926, s. 114-116), co jest kolejnym punktem eliminującym obiekty z Łukawicy z kręgu kultury przeworskiej.

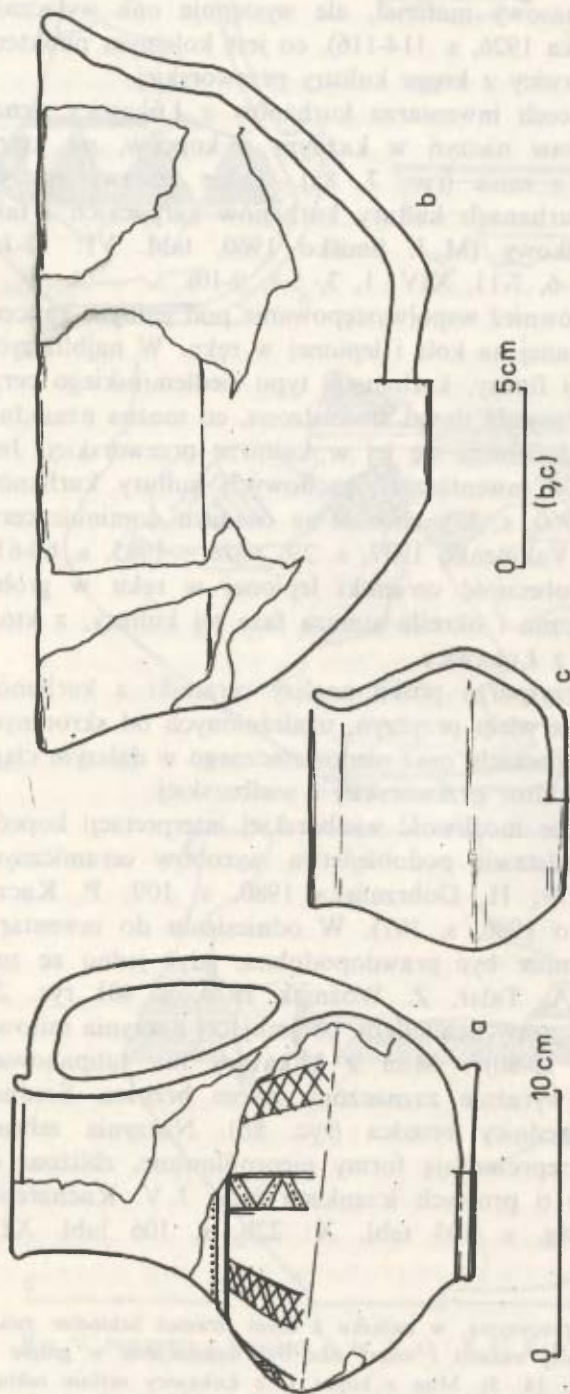
Jako jedną z kolejnych cech inwentarza kurhanów z Łukawicy uznaliśmy charakterystyczny zestaw naczyń w każdym z kopców, na który składały się: dzban, waza i misa (ryc. 7, 8a). Takie zestawy naczyń powtarzają się również w kurhanach kultury kurhanów karpaccich i fakt ten nie może być przypadkowy (M. J. Smiško 1960, tabl. VI: 13-15, VII: 1-6, XII: 8-11, XIII: 1-6, 7-11, XIV: 1, 3, 5-8, 9-10).

Warte podkreślenia jest również współwystępowanie pod jednym kopcem w Łukawicy ceramiki wykonanej na kole i lepionej w rękę. W najbliższych na ziemiach polskich, z racji formy, kurhanach typu siedleńskiego ceramika wykonana na kole nie została dotąd stwierdzona, co można uzasadnić nieco późniejszym upowszechnieniem się jej w kulturze przeworskiej. Jest ona natomiast powszechna w inwentarzach grobowych kultury kurhanów karpaccich (M. J. Smiško 1960, s. 87), chociaż na osadach dominuje ceramika lepiiona w rękę (L. V. Vakulenko 1977, s. 29; tejże — 1985, s. 60-61). Sądzi się jednocześnie, iż obecność ceramiki lepionej w rękę w grobie ma uzasadnienie chronologiczne i określa starszą fazę tej kultury, z którą można korelować materiał z Łukawicy.

Najwięcej problemów przysparza próba analizy ceramiki z kurhanów w Łukawicy. Wynikają one z wielu przyczyn, uzależnionych od skromnych źródeł kultury kurhanów karpaccich, oraz niedostatecznego w dalszym ciągu stanu badań nad ceramiką kultur przeworskiej i wielbarskiej.

W literaturze podkreśla się możliwość wielbarskiej interpretacji kopców z Łukawicy właśnie na podstawie podobieństwa wyrobów ceramicznych (A. Talar, Z. Woźniak 1970; H. Dobrzańska 1980, s. 109; P. Kaczanowski, R. Madyda-Legutko 1986, s. 107). W odniesieniu do inwentarza kurhanu L propozycja ta może być prawdopodobna, gdyż jedno ze znalezionych w nim naczyń (A. Talar, Z. Woźniak 1970, s. 401 ryc. 2b) można zaklasyfikować do X grupy Schindlera, obejmującej naczynia misowate (R. Schindler 1940, s. 75-80)³. Misa z Łukawicy ma tulipanowato rozchyloną górną część i wyraźnie zaznaczony załom brzuśca. Średnica wylewu jest większa od średnicy brzuśca (ryc. 8b). Naczynia zebrane w grupie X w większości reprezentują formy nieprofilowane, zbliżone do odcinka kuli, lub lejkowate o prostych ściankach (np.: J. V. Kucharenko 1980, s. 101 tabl. VIII: 8g, s. 103 tabl. X: 22b, s. 106 tabl. XIII:

³ Definicja grupy X jest nieprecyzyjna, w związku z czym również Schindler zalicza do niej naczynia będące najpewniej wazami i winny one być umieszczone w grupie VI (R. Schindler 1940, s. 75, tabl. 18: 5). Misę z kopca L z Łukawicy mylnie zaklasyfikowano do grupy VI, co pociągnęło za sobą orientację interpretacji na kulturę wielbarską (A. Talar, Z. Woźniak 1970, s. 402).

Ryc. 8. Naczynia z kurhanu B (a) i L (b, c) z Łukawicy, woj. Przemysły

Wg J. Potockiego (1960) - a, A. Talar i Z. Woźniak (1970) - b,c, rys. E. Kokowska

Abb. 8. Gefäße aus dem Hügelgrab B (a) und L (b, c) aus Łukawica, Woj. Przemysły

Nach J. Potocki (1960) - a, nach A. Talar und Z. Woźniak (1970) - b,c, gez. von E. Kokowska

34a, 33v, s. 107 tabl. XIV: 35a, g, s. 109 tabl. XVI: 45d, s. 110 tabl. XVII: 47a; B. Balke 1971, s. 321 ryc. 6b, s. 323 ryc. 8c, s. 329 ryc. 24a, s. 334 ryc. 33a, s. 338 ryc. 39h, s. 340 ryc. 41j). Misy profilowane, to jest z zaznaczoną linią brzuśca, są w sumie w inwentarzach kultury wielbarskiej nieliczne, a nawet wydaje się, że sporadyczne. Egzemplarze mogące stanowić analogię dla naczynia z Łukawicy pochodzą z cmentarzyska w Dytniczach, przy czym jedno z nich można uznać za ścisły odpowiednik interesującej nas misy (M. J. Smiško, I. K. Svešnikov 1961, s. 91 ryc. 2: 9, być może również s. 101 ryc. 8: 4).

Drugie naczynie z kopca L (ryc. 8c) najbliższe jest XVIII grupie Schindlera (R. Schindler 1940, s. 93-95). Podobne, małe naczynia są również rozpowszechnione w kulturze czerniachowskiej i znane są też z kultury kurhanów karpackich (E. O. Symonovič 1983, s. 37 ryc. 9; L. V. Vakulenko 1977, s. 24).

Wydaje się, że w odniesieniu do pozostałej ceramiki z Łukawicy nie ma podstaw dla prób klasyfikowania jej jako należącej do kultury wielbarskiej. Z jednej strony bowiem ceramika wykonana na kole jest w niej bardzo nieliczna (R. Schindler 1940, s. 146; R. Wołągiewicz 1981b, s. 182), z drugiej – formy reprezentowane przez ceramikę z Łukawicy wykonaną odręcznie zdają się wiernie naśladować naczynia wykonane na kole. Wazy (J. Potocki 1960, tabl. I: 7, II: 8) mają pewne znikome znamiona podobieństwa do grup IV i VI Schindlera, przy czym stwierdzenie to dotyczy raczej tylko kategorii a nie typu naczynia. Istnieją co najmniej dwie istotne cechy analizowanych waz, które wykluczają je z inwentarzy kultury wielbarskiej: proporcje – naczynia z Łukawicy są stosunkowo wysokie; oraz ucha umieszczone tuż nad załomem brzuśca (ryc. 7e, f), gdy w wyrobach kultury wielbarskiej powszechnie znajdowały się one w partii brzegowej. Podobne uwagi można odnieść i do dzbanów. Egzemplarz wykonany na kole (ryc. 7a) ma co prawda analogię w bogatym grobie z Rudek (J. V. Kucharenko 1980, tabl. XXXI: 7), jednak bez wątplenia występuje tam jako import. Dzbany lepiące w ręku reprezentują w kulturze wielbarskiej grupę IX Schindlera (R. Schindler 1940, s. 72-73). Występowanie takich naczyń głównie na cmentarzyskach z fazy cecelskiej pozwala na przypuszczenie, że są one inspirowane wyrobami wykonanymi na kole⁴. Proporcje znanych naczyń z kultury wielbarskiej i ich wielkość również nie pozwalają na porównanie z dzbanami z Łukawicy, gdyż te ostatnie mają nadto wyodrębnione dna i wąskie szyjki.

Kilka słów należy poświęcić jeszcze ornamentyce. Na czterech naczyniach występują zdobienia w postaci układów trójkątnych wypełnionych nacięciami

⁴ Dzięki uprzejmości dra Krzysztofa Walenty mogłem zapoznać się z dzbanem wykonanym na kole, pochodzącym najpewniej z terenu kultur dackich. Znalezione został on w Leśnie w woj. bydgoskim, w zespole datowanym na fazę B2. Naczynie to może stanowić dowód na docieranie takich form na teren kultury wielbarskiej, przed upowszechnieniem się w fazie C ich naśladownictw.

mi w układzie krokwiowym, kropkami i kratką (J. Potocki 1960, tabl. I: 1, 7, II: 1, 8). Podobne wątki są powszechne w kulturze wielbarskiej. Wydaje się, że nie ma w niej analogii tylko dla ornamentu zwisających wstęg, wykonanego na dzbanie z kurhanu B (J. Potocki 1960, tabl. II: 1).

Próby powiązania naczyń z Łukawicy z materiałami kultury przeworskiej dały praktycznie wynik negatywny, wykluczający ją z tego kręgu. Zwrócono już uwagę na ten fakt przy okazji omawiania materiałów z kopca L (A. Talar, Z. Woźniak 1970, s. 402) oraz w późniejszych próbach analizy ceramiki „siwej” (H. Dobrzańska 1980, s. 109). Istniejące sugestie o możliwości identyfikowania w omawianym materiale elementów przeworskich (J. Potocki 1960, s. 287-289; K. Godłowski 1985b, s. 107) w porównaniu ze znanymi kolekcjami ceramiki tej kultury z młodszego okresu rzymskiego wydają się być bezzasadne, nie znajdując w nich analogii. Dotyczy to zwłaszcza ceramiki lepionej w ręku (np.: K. Godłowski 1977, s. 113-157; G. Domański 1971; M. Mączyńska 1971; A. Kietlińska, T. Dąbrowska 1963; K. Dąbrowski 1958, tenże – 1970; I. i K. Dąbrowscy 1968). Zasadniczo to samo można powiedzieć o ceramice wykonanej na kole, chociaż w grupie dobrodzieńskiej występują naczynia bardzo podobne do znalezionych w Łukawicy, szczególnie do dzbana z kopca A (np.: J. Szydłowski 1974, tabl. CVI). Mnogość nawiązań w ceramice „siwej” kultury przeworskiej do terenów umownie nazwanych południowymi (H. Dobrzańska 1980, s. 138) nie pozwala na uznanie ewentualnych analogii za wpływy z tej kultury lub też jej atrybuty.

Wykazane wyżej podobieństwo kopców z Łukawicy do kultury kurhanów karpaccich sugerowałoby możliwość znalezienia w niej licznych analogii dla naczyń. Nie jest to jednak sprawa prosta – co może wynikać, jak już wspomniano wcześniej, z niewielkiej ilości dostępnych materiałów tej kultury. Analogie dla ceramiki wykonanej w ręku są bardzo nieprecyzyjne i tak misę z kurhanu L można porównać z naczyniem z Głębokiej w obwodzie Czerniowce (L. V. Vakulenko 1977, s. 115 tabl. V: 14). Istnieje prawdopodobieństwo, że formy takie naśladują szerokootworowe misy wykonane na kole (M. J. Smiško 1960, tabl. XVIII: 7; L. V. Vakulenko 1977, s. 87 ryc. 32: 2). Tego typu naczynia w generaliach nawiązują do mis dackich – szerokootworowych form o lejkowatych ściankach (np.: L. V. Vakulenko 1967, s. 171 ryc. 2, 3; teje – 1977, s. 127 tabl. XVII: 7, 26, s. 23 ryc. 18: 7, 9, 11, 12, 14; M. J. Smiško 1960, tabl. IX: 7, X: 7, XII: 11, 12; tenże – 1976, s. 54 ryc. 15: 9). Podobnie bez bliskich analogii są duże naczynia wazowate z kurhanów A i B, gdyż większość zbliżonych doń form z kultury kurhanów karpaccich pozbawiona była uch. Analogie znajdują jedynie dzbany (M. J. Smiško 1960, tabl. XV: 1; V. Mihăilescu-Bîrliba 1980, s. 190 ryc. 16: 2).

Cechą różniącą naczynia z Łukawicy od tych z kultury kurhanów karpaccich jest również ornamentyka. W kulturze tej występują najczęściej naczynia nie zdobione.

Najlepsze analogie ceramiki naczyniowej z Łukawicy pochodzą z grupy

Sîntana de Mureş kultury czerniachowskiej⁵, a ściślej, ze stanowisk na których występują elementy dackie. Dotyczy to głównie dzbanów – ich formy oraz zdobienia (V. Palade 1980, s. 236 ryc. 9, s. 238 ryc. 10). Również misa z kopca L najbliższą analogię znalazła na późnorzymskim stanowisku z Iasi-Nicolina (I. Ionită 1985, s. 37 ryc. 5: 1 – porównaj też E. O. Symonovič 1983).

Reasumując analizę ceramiki naczyniowej należy stwierdzić kilka istotnych faktów. Reprezentuje ona w przybliżeniu zestawy form powtarzalne w grobach kultury kurhanów karpackich. Do tej kultury upodabnia ją też dążenie do naśladowania ceramiki wykonanej na kole. Typologicznie zbiór z Łukawicy reprezentuje na tyle oryginalne zestawienie form, że nie mieści się w pełni w żadnym z zaprezentowanych inwentarzy kulturowych. Ogólnie można stwierdzić jedynie przewagę cech „południowych” – być może z kręgu Sîntana de Mureş, lub za jej pośrednictwem z innych tradycji dackich. Jedynie fragmentarycznie zachowany inwentarz kurhanu L zdaje się nawiązywać do kultury wielbarskiej, chociaż jak okazało się w trakcie analizy, występująca w nim misa ma analogie zarówno w grupie Sîntana de Mureş, jak i w kulturze czerniachowskiej. Nie ma natomiast podstaw do wiązania materiałów ceramicznych z kulturą przeworską.

Problem interpretacji stanowiska z Łukawicy dyskutowany był również w trakcie konferencji „Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem wpływów rzymskich w Polsce”, kiedy to autor niniejszego opracowania zaproponował określenie przynależności kulturowej kopców A i B do kultury kurhanów karpackich (A. Kokowski 1986b, s. 160) oraz wskazał na prawdopodobieństwo przynależności do kultury wielbarskiej jedynie kurhanu L. W odpowiedzi, K. Godłowski podkreślił swoje przekonanie o przeworskim charakterze obiektu, przytaczając dla jego poparcia trzy główne argumenty: 1 – Łukawicę od obszaru zajętego przez kulturę kurhanów karpackich dzieli sto kilkadziesiąt kilometrów, 2 – kurhany znajdują się w środku terenu zajętego przez kulturę przeworską, 3 – istnieją kurhany typu siedleńskiego, w których występują analogiczne pochówki warstwowe (K. Godłowski 1986, s. 173-174).

Najdalej na północny zachód wysunięte stanowisko kultury kurhanów karpackich znane jest z miejscowości Dobrjany w rejonie stryjskim (w przy-

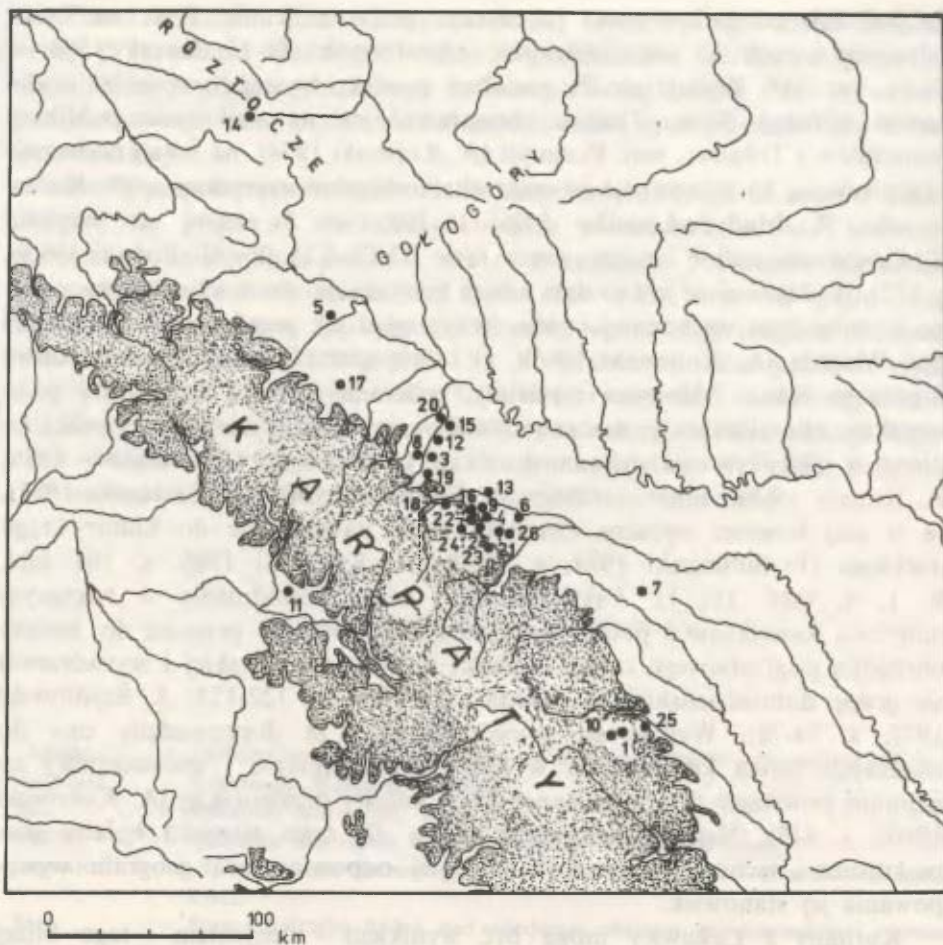
⁵ We współczesnej literaturze termin „Sîntana de Mureş” występuje jako synonim kultury czerniachowskiej (np.: I. Ionita 1966; tenże – 1971, s. 8 ryc. 1, s. 64). Wydaje się jednak, iż zachodnie terytorium kultury czerniachowskiej wyróżnia się innym zestawem form ceramicznych oraz odmiennymi regułami obrządku pogrzebowego – mały udział grobów z pochówkami ciałałpalnymi, również niewielki procent pochówków cząstkowych w grobach inhumowanych. Widoczne są również różnice w wyposażaniu i traktowaniu samego pochówku. Nadto większy jest udział elementów „przeworskich” i północnych na cmentarzyskach.

Podobne zróżnicowanie regionalne dla stanowisk kultury czerniachowskiej znanych z obszaru Ukrainy i Mołdawii (te ostatnie klasyfikowałbym raczej do grupy Sîntana de Mureş) zaobserwował D. V. Baran (1981, s. 66-69).

bliżeniu w widłach rzek Dniestru i Stryja), która w linii prostej oddalona jest od Łukawicy o około 100 km. Archeologia okresu rzymskiego zna przykłady znacznych odległości dzielących skupienia i pojedyncze stanowiska tej samej kultury. Na przykład M. Szczukin włącza do kultury wielbarskiej stanowisko w Welemiczach, które oddalone jest od skupienia osadnictwa tej kultury również około 100 km (M. B. Szczukin 1981, s. 158 ryc. 9). Kultura przeworska, która w młodszym okresie przedrzymskim ekspanowała na zachód tworząc skupienia w odległości stu kilkudziesięciu kilometrów od zwartego obszaru jej osadnictwa w dorzeczu Odry – na terenie Saksonii i Turynгии (R. Hachman 1957; K. Peschel 1978, s. 44-71), w młodszym okresie rzymskim znana jest na wschodzie z szeroko rozproszonych pojedynczych grobów z bronią, przy czym najodleglejsze z nich pochodzą z Hromówki i Wielkiej Tarnawki i dzieli je od „skupień” osadnictwa kultury przeworskiej również około 100 km (D. N. Kozak 1984, ryc. 1). Najpewniej takie izolowane skupienie tworzą materiały pochodzące z okolic zapory Domača na Słowacji (K. Godłowski 1985b, s. 83-84). Nie uważam więc oddalenia stanowiska z Łukawicy od obszaru kultury kurhanów karpaccich za uniemożliwiające identyfikowanie z nią analizowanych kurhanów. Wydaje się, że istotne w tym miejscu będzie zwrócenie uwagi na fakt wyraźnego rozproszenia stanowisk tej kultury w północnej jak i w południowej części zajmowanego obszaru, – np. stanowisko w Iza (L. V. Vakulenko 1977, s. 8 ryc. 1).

Kulturę kurhanów karpaccich uważa się za prowadzącą osiadły tryb życia, niemniej podkreśla się znaczącą rolę hodowli (M. J. Smiško 1976, s. 59; L. V. Vakulenko, M. J. Smiško 1986, s. 124). Trudno rekonstruować charakter i typ tej gałęzi gospodarki, ale wydaje się, że wobec istnienia w pobliżu ogromnych obszarów trawiastych połonin musiał odbywać się sezonowy wypas owiec, być może również bydła. Możliwość taką tłumaczy „trzymanie się” osadnictwa interesującej nas kultury właśnie strefy pogórza. Teoretycznie mógł również istnieć wypas wędrowny bydła (jak u historycznych Wołochów – T. Sulimirski 1974; W. Swoboda, A. Wędzki 1980), czemu również wybitnie sprzyjały warunki naturalne. W takim układzie jedna z grup mogła opuścić Karpaty i w poszukiwaniu dogodnych terenów do wypasu zwierząt pasem Rostocza przedostać się w rejon Łukawicy. Pomimo braku pewnych źródeł archeologicznych dla poparcia przedstawionej tezy – wynika ona zapewne z niezachowania się śladów takiej gospodarki (T. Sulimirski 1974, s. 86) oraz ze stanu badań – może być ona prawdopodobna.

Drugi z argumentów wydaje się równie dyskusyjny. Rejon Łukawicy był w „środku terenu zajętego przez kulturę przeworską” w starszym i na początku młodszego okresu rzymskiego. Zasadniczo materiały odpowiadające pojęciu kultury przeworskiej, datowane na młodszy okres rzymski, reprezentowane są na wschód od górnego Sanu – przede wszystkim nad środkowym Dniestrem w pasie między Złotą Lipą i Zbruczem oraz nieco

Ryc. 9. Rozmieszczenie cmentarzysk kultury kurhanów karpaccich na tle Karpat (zakropkowano obszar powyżej warstwy 500 m n.p.m.):

1 - Branište-Nemlişor, 2 - Cuculyn, 3 - Cuculiv, 4 - Debeslavei, 5 - Dobrjany, 6 - Ganiv, 7 - Glubokaja, 8 - Grobovec, 9 - Gruşiv, 10 - Gura Secului, 11 - Iza, 12 - Kam'janka, 13 - Kornyč, 14 - Łukawica, 15 - Markivci, 16 - Myşyn, 17 - Nyżnij Strutyń, 18 - Pečenizyn, 19 - Pererisl', 20 - Pidgoroddja, 21 - Pykoniv, 22 - Pylypy, 23 - Rożniv, 24 - Stopčativ, 25 - Tırzia, 26 - Trač

Wg L. V. Vakulenko (1977) i V. Mihăilescu-Birliba (1980) z uzupełnieniami autora
rys. E. Kokowska

Abb. 9. Verteilung der Gräberfelder der Karpatischen Hügelgräberkultur im Karpatenraum (das Gebiet oberhalb der Schichtenlinie 500 M u.d.M. mit Punkten bedeckt)

1 - Branište-Nemlişor, 2 - Cuculyn, 3 - Cuculiv, 4 - Debeslavci, 5 - Dobrjany, 6 - Ganiv, 7 - Glyboka, 8 - Grabovec, 9 - Gruşiv, 10 - Gura Secului, 11 - Iza, 12 - Kam'janka, 13 - Kornyč, 14 - Łukawica, 15 - Markivci, 16 - Myşyn, 17 - Nyżnij Strutyń, 18 - Pečenizyn, 19 - Pererisl', 20 - Pidgoroddja, 21 - Pykoniv, 22 - Pylypy, 23 - Rożniv, 24 - Stopčativ, 25 - Tırzia, 26 - Trač

Nach L. V. Vakulenko (1977) und V. Mihăilescu-Birliba (1980) mit Ergänzungen des Autors
gez. von E. Kokowska

na południe od nich – przez pojedyncze groby z bronią. Brak natomiast odpowiadających im chronologicznie cmentarzysk (D. N. Kozak 1984, s. 84-91, ryc. 1)⁶. Wydaje się, że podobne zjawisko wystąpiło również w dorzeczu górnego Sanu. Trudno zorientować się na podstawie publikacji materiałów z Trójczyc, woj. Przemyśl (A. Koperski 1974), na jakiej podstawie przypisuje się to stanowisko również okresowi późnorzymskiemu (P. Kaczanowski, R. Madyda-Legutko 1986, s. 108 ryc. 5), które na przykład K. Godłowski trafnie umiejscawia w fazie B2/C1-C1a (K. Godłowski 1985b, s. 172). Wydaje się, że jest to data końca klasycznego osadnictwa przeworskiego w całej jego wschodniej strefie, przyjmując jej granicę od co najmniej linii Wieprza (A. Kokowski 1986b, s. 189) poprzez dorzecze górnej Tanwii i górnego Sanu. Późniejsze materiały, zaliczane również do kultury przeworskiej, charakteryzują znaczną odmienność w asortymencie ceramiki lepionej w ręku i również wykonanej na kole (A. Koperski 1971; tenże – 1986; A. Kunysz 1968a; tenże – 1986b; A. Barłowska 1984; A. Szałapata 1971), są w niej bowiem wyraźne elementy obce, nawiązujące do kultur kręgu dackiego (T. Sulimirski 1974, s. 88-89; A. Koperski 1986, s. 101 tabl. 9: 1, 4, tabl. 11: 1). Fakt ten musi mieć uzasadnienie w rosnącym natężeniu kontaktów z południem, które doprowadziły przecież do zmiany obrządku pogrzebowego części ludności kultury przeworskiej i wytworzenia się grupy dobrodzieńskiej (K. Godłowski 1969, s. 122-125; J. Szydłowski 1977, s. 74-78). Wydaje się prawdopodobne, że doprowadziły one do znacznych zmian kulturowych w omawianym regionie i spowodowały co najmniej powstanie tutaj odmiennej grupy kultury przeworskiej (A. Kokowski 1986c, s. 118). Najodpowiedniejszą nazwą dla tego zjawiska byłaby grupa-kultura „wschodniopogórska”, najlepiej odpowiadająca geografii występowania jej stanowisk.

Kurhany z Łukawicy mogą być wynikiem – elementem – tego bliżej nie poznanego jeszcze procesu. Wydaje się to tym bardziej pewne, iż datowanie analizowanych obiektów na młodszy okres rzymski jest bezdyskusyjne.

⁶ Zdaniem D. V. Kozaka już w drugiej fazie rozwoju kultury przeworskiej na terytorium zachodniego Wołynia i Podola pojawiły się w niej elementy o charakterze lokalnym (zarubinieckie i lipickie), które powodują dużą odrębność rejestrowanych materiałów w stosunku do „macierzystych obszarów” kultury przeworskiej. Zjawisko to nazwano grupą „wołyńsko-podolską” kultury przeworskiej (D. V. Kozak 1985a, s. 32-33), a ostatnio uważa się ją za odrębną grupę kulturową (D. V. Kozak 1986, s. 53-54). Wyróżniona przez Kozaka II faza kultury przeworskiej zawiera jednak wiele elementów o cechach wręcz lateńskich (?): karbowane brzegi naczyń, naczynia o profilu esowatym, talerze-placki (D. V. Kozak 1984, s. 40-41, ryc. 49; tenże – 1986, s. 51 ryc. 3: 5, 8, 11). Odmienność materiałów przeworskich ma potwierdzać wcześniejsze niż na jej zachodnim obszarze występowanie ceramiki wykonanej na kole i odmienne formy naczyń lepionych w ręku. Pozwoliło to na zasugerowanie tezy o „przejsściu” kultury przeworskiej w czerniachowską bez zmian osadnictwa (D. V. Kozak 1985b; tenże – 1982). W sumie jednak powyższe uwagi zdają się potwierdzać postępujące zmiany w obrębie kultury przeworskiej na wschodnim jej terytorium.

Trzeci argument przytoczony przez K. Godłowskiego został zanalizowany przy okazji omawiania różnic i podobieństw kurhanów grupy siedleńskiej względem obiektów z Łukawicy. W jej świetle traci on również swoje znaczenie jako podstawa zaklasyfikowania tych obiektów do kultury przeworskiej.

Sumując powyższe rozważania można stwierdzić, że aktualnie istnieją dostateczne podstawy do identyfikowania osadnictwa kultury kurhanów karpaccich na ziemiach polskich. Do rozstrzygnięcia pozostanie zagadnienie jego charakteru i określenie, czy było ono stałe, czy też miało rangę epizodu historycznego. Kurhany z Łukawicy wyznaczają skrajnie północno-zachodnią strefę tej kultury (ryc. 9). W prahistorii ziem polskich należy więc uwzględnić kolejną jednostkę kulturową i rozważyć możliwość kreowania dwóch grup kulturowych: wschodniopogórskiej i siedleńskiej. Wpływ tych jednostek na charakter i strukturę osadnictwa w Polsce południowo-wschodniej ma jeszcze bliżej nie sprecyzowane znaczenie.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

Wykaz skrótów

- „APolski” — „Archeologia Polski”, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź.
 ArhMold. — Archeologia Moldavei, București.
 MS — Materiały Starożytne, Warszawa.
 MSiW — Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne, Warszawa.
 „SprArch” — „Sprawozdania Archeologiczne”, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź.
 Stan... — Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem wpływów rzymskich w Polsce, Kraków 1986.
 „WA” — „Wiadomości Archeologiczne”, Warszawa.
 Zachodnia... — Zachodnia strefa osadnictwa kultury czerniachowskiej, Lublin 1986.

Literatura

- Balke B.
 1971 *Żeńskie (?) cmentarzysko z okresu późnorzymskiego w miejscowości Kłoczew, pow. Ryki*, MSiW, t. 1, s. 317-364.
 Baran V. D.
 1981 *Černjachiv's'ka kul'tura*, Kyiv.
 Bodjanskij A. V.
 1968 *Rezultaty raskopok černjachovskogo mogil'nika v Nadporo'je*, [w:] *Archeologičeskie issledovanija na Ukraine v 1967 g.*, z. 2, Kiev, s. 172-176.
 Cygylyk V. M.
 1962 *Novi materialy do vyvčennja kul'tury karpats'kich kurganiv u Zakarpats'kij oblasti*, [w:] *Materialy i doslidžennja z archeologii Prykarpattja i Volyni*, z. 4, s. 71-79.
 Dąbrowscy I. i K.
 1968 *Osada lateńsko-rzymska we wsi Piwonice, pow. Kalisz*, MS, t. II, s. 423-505.

Dąbrowski K.

1958 *Osadnictwo z okresów późnolateńskiego i rzymskiego na stanowisku I w Piwonicach, pow. Kalisz*, MS, t. 4, s. 7-90.

1970 *Osada z okresów późnolateńskiego i rzymskiego we wsi Piwonice, pow. Kalisz, „WA”*, t. 35, s. 347-392.

Dobrzańska H.

1980 *Zagadnienie datowania ceramiki toczzonej w kulturze przeworskiej, „APolski”*, t. 24, s. 87-152.

Domański G.

1971 *Osada z okresu rzymskiego z Opola-Groszowic*, MSiW, t. 1, s. 189-248.

Godłowski K.

1969 *Kultura przeworska na Górnym Śląsku*, Katowice–Kraków.

1976 *Zagadnienie ciągłości kulturowej i kontynuacji osadniczej na ziemiach polskich w młodszym okresie przedrzymskim, okresie wpływów rzymskich i wędrowek ludów, „APolski”*, t. 21, s. 378-401.

1977 *Materiały do poznania kultury przeworskiej na Górnym Śląsku*, MSiW, t. 4, s. 7-238, 7-238.

1981 *Kultura przeworska*, [w:] *Prahistoria ziem polskich, t. V: Późny okres lateński i wpływów rzymskich*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, s. 57-135.

1985a *Przemiany osadnicze i kulturowe w południowej i środkowej Polsce w młodszym okresie przedrzymskim i okresie rzymskim, „Przegląd Archeologiczny”*, t. 32, s. 105-155.

1985b *Przemiany kulturowe i osadnicze w południowej i środkowej Polsce w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.

1986 *Dyskusja*, [w:] *Stan...*, s. 173-175.

Hachmann R.

1957 *Ostgermanische Funde der Spätlatenezeit in Mittel- und Westdeutschland, „Archaeologia Geographica”*, R. 6, s. 55-68.

Ioniță I.

1966 *Contribuții cu privire la cultura Sîntana de Mures – Cerneahoy pe teritoriul Republicii Socialiste România*, ArhMold., t. 4, s. 189-260.

1971 *Das Gräberfeld von Independența (Walachei), Saarbrücken Beiträge zur Altertumskunde*, z. 10, s. 7-66.

1985 *Importante deskoperiri arheologice din perioada de formare a poporului român în asezarea de Iasi-Nicolina*, ArhMold., t. 10, s. 30-49.

Jaskanis D.

1958 *Kurhan z okresu wędrowek ludów w miejscowości Jasionowa Dolina, pow. Sokółka, „WA”*, t. 25; z. 1-2, s. 153-157.

Jaskanis J.

1974 *Obrządek pogrzebowy zachodnich Baltów u schyłku starożytności (I-V w n.e.)*, Wrocław.

1976 *Kurhany typu rostolckiego. Z badań nad kulturą wschodnio-pomorsko-mazowiecką z późnego podokresu rzymskiego we wschodniej Polsce, „Prace Archeologiczne”*, z. 22, s. 215-249.

Kaczanowski P., Madyda-Legutko R.,

1986 *Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem rzymskim w Małopolsce*, [w:] *Stan...*, s. 89-120.

Karpińska A.

1926 *Kurhany z okresu rzymskiego w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem typu siedleńskiego*, Poznań.

Kietlińska A., Dąbrowska T.

1963 *Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich we wsi Spicymierz, pow. Turek*, MS, t. 9, s. 143-254.

- Kmieciński J.
1968 *Odry – cmentarzysko kurhanowe z okresu rzymskiego*, Łódź.
- Kokowski A.
1986a *Dyskusja*, [w:] *Stan...*, s. 169.
1986b *Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem wpływów rzymskich na Lubelszczyźnie*, [w:] *Stan...*, s. 181-200.
1986c (opracowanie) *Dyskusja*, [w:] *Zachodnia...*, s. 111-120.
- Koperski A.
1971 *Sprawozdanie z badań archeologiczno-architektonicznych prowadzonych w Krasiczynie pow. Przemyśl w 1967 roku*, [w:] *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1967*, Rzeszów, s. 157-161.
1972 *Badania archeologiczne w Trójczycach, pow. Przemyśl, w latach 1967-1970*, „SprArch”, t. 24, s. 299-306.
1986 *Osada z okresu wpływów rzymskich z elementami kultury czerniachowskiej w Przemyślu przy ul. Rycerskiej*, [w:] *Zachodnia...*, s. 91-110.
- Kozak D. N.
1982 *Pievors'ka i cernjachivs'ka kul'tury u Verchn'omu Podnistrov'ii i Zachidnomu Pobużżi*, „Archeolohija”, z. 37, s. 31-48.
1984 *Pievors'ka kul'tura u Verchn'omu Podnistrov'ii i Zachidnomu Pobużżi*, Kyiv.
1985a *Pševorskaja kul'tura i volyno-podol'skaja grupa*, [w:] *Etnokul'turnaja karta territorii Ukrainskoj SSR v I tys. n.e.*, Kiev, s. 25-34.
1985b *Poselenie pševorskoj kul'tury v s. Podhereczy L'vovskoj oblasti*, „Sovetskaja archeologija”, z. 1, s. 75-89.
1986 *Kul'turnyj process na Zapadnoj Volyni v pervoj polovine I tys. n.e.*, [w:] *Zachodnia...*, s. 45-69.
- Kucharenko J. V.
1980 *Mogil'nik Brest-Trišin*, Moskva.
- Kunysz A.
1968a *Badania archeologiczno-architektoniczne w Krasiczynie pow. Przemyśl w roku 1966*, [w:] *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1966*, Rzeszów, s. 217-222.
1986b *Badania archeologiczne na wzgórzu Benedyktynek w Jarosławiu*, [w:] *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1966*, Rzeszów, s. 230-235.
- Machajewski H.
1986 *Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem rzymskim w Wielkopolsce*, [w:] *Stan...*, s. 269-298.
- Mączyńska M.
1971 *Cmentarzysko i osada z okresu rzymskiego w Krapkowicach*, MSiW, t. 1, s. 251-316.
- Mihăilescu-Birliba V.
1980 *Un nouveau groupe culturel sur le territoire de Roumanie. Les fouilles de Braniste-Nemțisor (comm. de Vinători, dép. de Neamt)*, „D”, t. 24, s. 181-207.
- Miritoiu N., Udrescu M. St.
1980 *Conclerations anthropologiques préliminaires sur la nécropole de Braniste Nemțisor (dép. de Neamt)*, „Dacia” NS, t. 24, s. 209-220.
- Okulicz J.
1970 *Studia nad przemianami kulturowymi i osadniczymi w okresie rzymskim na Pomorzu Wschodnim, Mazowszu i Podlasiu*, „APolski”, t. 15, s. 419-498.
1973 *Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n.e.*, Wrocław.
- Palade V.
1980 *Éléments Géo-Daces dans le site Sinanta de Mures de Birlad-Valea Seacă*, „Dacia” N. S., t. 24, s. 223-253.

- Peschel K.
1978 *Aufänge germanischer Besiedlung im Mittelgebirgsraum. Sueben – Hermunduren – Markomannen*. Berlin.
- Potocki J.
1960 *Kurhany z okresu rzymskiego w Łukawicy w pow. Lubaczów*, Materiały Archeologiczne, t. 2, s. 279-290.
- Schindler R.
1940 *Die Besiedlungsgeschichte der Goten und Gepiden im unteren Weichsetraum auf Grund der Tongefässe*, Leipzig.
- Smilenko A. T.
1979 *Pogrehenija v s. Bašmačka*, [w:] *Mogil'niki čerhjachovskoj kul'tury*, Moskva, s. 13-23.
- Smiško M. J.
1960 *Karpat'ski kurgany peršoi polovyny I tysjačolittja našoi ery*, Kyiv.
1976 *Plemena kul'tury karpats'kich kurganiv*, [w:] *Naselelnja Prykarpattja i Volyni za doby rozkladu pervišnoobščynnoho ladu ta v davn'orus'kyj čas*, Kyiv, s. 48-62.
- Smiško M. J., Svešnikov I. K.
1961 *Mogyl'nyk III-IV stolit' n.e. u s. Dytynyči Rovens'koi oblasti*, [w:] *Materialy i doslidžennja z archeologii Prykarpattja i Volyni*, t. 3, s. 89-114.
- Sulimirski T.
1974 *Trakowie w północnych Karpatach i problem pochodzenia Wołochów*. „Acta Archaeologica Carpathica”, t. 14, s. 79-105.
- Swoboda W., Wędzki A.
1980 *Wołosi*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 6, cz. 2, Wrocław, s. 576-583.
- Symonovič E. O.
1983 *Černjachiv'ska keramika Podniprov'ja*, „Archeolohija”, z. 43, s. 26-42.
- Symonovič E. A., Kravčenko N. M.
1983 *Pogrebal'nye obrjady plemen černijachovskoj kul'tury*, Archeologija SSSR, Svod archeologičeskich istočnikov, DI-22, Moskva.
- Szałapata A.
1971 *Ratownicze badania archeologiczne osady z późnego okresu rzymskiego w Lesku*, [w:] *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1967*, Rzeszów, s. 124-127.
- Szczukin M. B.
1981 *Zabytki wielbarskie a kultura czernachowska*, [w:] *Problemy kultury wielbarskiej*, T. Malinowski red., Słupsk, s. 135-161.
- Szydłowski J.
1974 *Trzy cmentarzyska typu dobrodzieńskiego*, Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu, t. 11.
1977 *Grupa dobrodzieńska jako wyraz lokalnych przemian w schyłkowej fazie kultury przeworskiej*, Katowice.
- Talar A., Woźniak Z.
1970 *Nowy kurhan z okresu rzymskiego w Łukawicy, pow. Lubaczów*, „SprArch”, t. 22, s. 399-403.
- Timoščuk B. O.
1953 *Podkarpatskie kurgany III-V vekov nasej ery*, „Kratkie Soobščeniya Instituta Istorii Material'noj Kul'tury”, z. 52, s. 54-59.
- Vakulenko L. V.
1968 *Pamjatniki kul'tury karpatskich kurganov u s. Głubokoe*, [w:] *Archeologičeskie isledovanija na Ukraïne v 1967 g.*, z. 2, Kiev, s. 169-172.
1977 *Pam'jatky Pidgir'ja Ukraïns'kich Karpat peršoi polovyny I tysjačolittja n.e.*, Kyiv.
1985 *Kul'tura karpatskich kurganov*, [w:] *Etnokul'turnaja karta territorii Ukraïnskoj SSR v I tys. n.e.*, Kiev, s. 59-69.

Vakulenko L. V., Smiško M. J.

1986 *Kul'tura karpatskich kurganov*, [w:] *Archeologija SSR*, t. III, Kiev, s. 113-127.

Walenta K.

1966 *Cmentarzysko kurhanowe ze starszego okresu rzymskiego w Węsiarach w pow. kartuskim, obrządek pogrzebowy*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, t. 12, s. 50-63.

1980/1981 *Obrządek pogrzebowy na Pomorzu w okresie późnolateńskim i rzymskim*, „Archeologica Baltica”, t. 5.

1981 *Wybrane zagadnienia obrządku pogrzebowego wczesnej fazy kultury wielbarskiej*, [w:] *Problemy kultury wielbarskiej*, Słupsk, s. 193-207.

Vinokur I. S.

1984 *Simpozium „Późniejsze černjachovskoj kul'tury”*, „Kratkie Soobščeniija Instituta Archeologii”, z. 178, s. 92-97.

Wołagiewicz R.

1974 *Zagadnienie stylu wczesnorzymskiego w kulturze wielbarskiej*, [w:] *Studia Archeologica Pomeranica*, Koszalin, s. 129-152.

1975 *Grzybnica – cmentarzysko kultury wielbarskiej z kręgami kamiennymi*, „Koszalińskie Zeszyty Muzealne”, t. 5, s. 137-162.

1977 *Kręgi kamienne w Grzybnicy*, Koszalin.

1981 *Kultura oksywska i wielbarska*, [w:] *Prahistoria ziem polskich*, t. V: *Okres lateński i okres rzymski*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, s. 135-178.

ANDRZEJ KOKOWSKI

ZUR FRAGE DER DEUTUNG DES FUNDMATERIALS AUS DER JÜNGEREN RÖMISCHEN KAISERZEIT VOM TYPUS ŁUKAWICA

Zusammenfassung

In den Jahren 1956 und 1958 wurden zwei Hügelgräber (A und B) in Łukawica, Gem. Narol, Woj. Przemyśl untersucht. Sie charakterisierten sich mit der Erdaufschüttung, die die Brandschicht bedeckte, in welcher die eigentlichen Bestattungen eingegraben waren. Zur Ausstattung des Grabes gehörten vorwiegend die handgemachten und gedrehten Gefäße. Dabei wurden auch kleine Gegenstände freigelegt – ein Meißel, Spinnwirtel, Fragmente der verschmolzenen Gegenstände aus Bronze und Glas. In der Erdaufschüttung und Brandschicht wurde eine große Menge der keramischen Fragmente gefunden. Es blieben auch die Spuren des Brandbestattungshaufens erhalten (J. Potocki 1960).

Von dem dritten Hügelgrab, der im Jahre 1967 zerstört wurde, haben sich die handgemachten Gefäße aus der römischen Kaiserzeit erhalten (A. Talar, Z. Woźniak 1970).

Grosse Schwierigkeiten und Auseinandersetzungen weckte die Deutung des Fundmaterials aus Łukawica. Es wurde folgenden Kulturen zugeschrieben: der Przeworsk-Kultur (J. Potocki 1960, S. 287-289), der Wielbark-Kultur (A. Talar, Z. Woźniak 1970, S. 402; J. Jaskanis 1976, S. 227) oder der gemischten Przeworsk-Wielbark-Kultur (K. Godłowski 1985a, S. 132). Die bisherigen Befunde wurden verifiziert, indem die Hügelgräber aus Łukawica mit den Objekten der parallel existierenden Kulturen verglichen wurden. Es wurde zuerst die Konstruktion der Hügelgräber analysiert, weiter die Regeln der Grabausstattung, schließlich die Keramik. Man hatte die Ähnlichkeit mit wenigen Objekten der Černiachov-Kultur (A. N. Bodjanskij 1968; A. T. Smilenko 1979) sowie mit allgemein verbreiteten Objekten

der Westbaltischen Kultur (J. Jaskanis 1974, S. 68-87) ausgeschlossen. Es gab auch keine Gründe dafür, um die erwähnten Funde der Wielbark-Kultur zuzuschreiben, vor allem wegen den in der jüngeren Phase dieser Kultur fehlenden Hügelgräbern mit ausschließlich erdiger Konstruktion, eigentlich ohne die Brandschichtbestattungen (J. Jaskanis 1976). Man schloß auch die Ähnlichkeit mit den Hügelgräbern vom Typus Siedlemin aus (A. Karpińska 1926), wovon die bedeutenden Unterschiede in der Konstruktion zeugen, ausgedrückt in der Benutzung des Steines und ganz anderen Regeln der Grabausstattung meistens mit Waffen und Werkzeugen. Es wurden dagegen in Łukawica die in die Brandschicht eingegrabenen Bestattungen oder das Hineinlegen ganzer Gefäße in den Grab nicht festgestellt. Wegen der Eigenartigkeit dieser Erscheinung, also dem Vorhandensein der Hügelgräber im Typus Siedlemin im Rahmen der Przeworsk-Kultur, wurde vorgeschlagen, die „Siedlemin-Gruppe“ auszusondern.

Man hat festgestellt, daß die beste Analogie für die analysierten Hügelgräber ist in der Karpatischen Hügelgräberkultur zu finden (M. J. Smiško 1960; L. V. Vakulenko 1977).

Analoge Ergebnisse brachte die Analyse der Regeln der Ausstattung der Toten.

Anhand der Analyse der Erdenware war es möglich, einige wesentliche Fakten festzustellen. Sie vertritt im allgemeinen das Formengut, das in der Karpatischen Hügelgräberkultur wiederholt wurde. Der Typologie nach ist der Fundomplex aus Łukawica soweit spezifisch, daß sich in keinem der analysierten Kulturinventare voll und ganz enthält. Sie ist vom Gebiet der Karpatischen Hügelgräberkultur über hundert Kilometer entfernt, 2 – die Gefäße aus dem Hügelgrab L auch an die Wielbark-Kultur anzuknüpfen.

Auf der Konferenz zum Thema „Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem wpływów rzymskich w Polsce“ („Stand und Notwendigkeiten der Erforschung der jüngeren vorrömischen und der römischen Kaiserzeit in Polen“) postulierte der Autor die Angehörigkeit der besprochenen Fundkomplexe der Karpatischen Hügelgräberkultur. Dazu äußerte K. Godłowski seine Überzeugung, daß die erörterten Objekte einen Przeworsk-Charakter haben und brachte demnach drei Argumente vor: 1 – Łukawica ist vom Gebiet der Karpatischen Hügelgräberkultur über hundert Kilometer entfernt, 2 – territorial liegen die Hügelgräber inmitten des Raumes der Przeworsk-Kultur, 3 – es sind die Hügelgräber vom Typus Siedlemin vorhanden, in denen analoge Brandschichtbestattungen auftreten (K. Godłowski 1986, S. 173-174).

Zu 1. Die Hügelgräber aus Łukawica sind von den nächstliegenden Fundstellen der Karpatischen Hügelgräberkultur in gerader Linie etwa 100 Km entfernt. Die Beispiele solcher Entfernung der einzelnen Fundstellen von Siedlungsanhäufungen verschiedener Kulturen, beispielsweise der Wielbark- und Przeworsk-Kultur, sind in der Archäologie der römischen Kaiserzeit bekannt, besonders in ihren östlichen Randgebieten (D. N. Kozak 1984, Abb. 1). Solche Situation ist auch aus der jüngeren vorrömischen Kaiserzeit bekannt, als sich im Rahmen der Przeworsk-Kultur die Siedlungsanhäufungen in Sachsen und Thüringen entwickelt hatten (R. Hachmann 1957; K. Peschel 1978, S. 44-71). Die Entfernung der Hügelgräber aus Łukawica ist also im Schema der Besiedlung der römischen Kaiserzeit enthalten, destomehr, dass die ihm zugeschriebene Karpatische Hügelgräberkultur von manchen „voneinander weit liegenden“ Fundplätzen (Abb. 1). bekannt ist.

Zu 2. Es scheint, daß Gebiet von Łukawica inmitten des Raumes der Przeworsk-Kultur in der älteren und anfangs der jüngeren römischen Kaiserzeit liegen konnte. In der jüngeren Kaiserzeit wird sie im Osten eigentlich nur von einzelnen Gräbern mit Waffen vertreten. Am wahrscheinlichsten stand das Gebiet in oberen Flußläufen von San, Bug und Dniestr unter anderen kulturellen Einflüssen, die das traditionelle Gepräge der Przeworsk-Kultur nicht beibehalten ließen (D. N. Kozak 1985b). Man kann im Zusammenhang damit mit der sehr wahrscheinlichen Mitwirkung der dakischen Elemente rechnen. Sie führten zur Veränderung der keramischen Ware, auch des Bestattungsritus, was die schwer erkennbaren Gräberfelder aus der jüngeren Kaiserzeit im ganzen erwähnten Gebiet bezeugen können. Es wäre also zweckmäßig, hier wenigstens eine Kulturgruppe auszusondern, „an nicht

eine Kultur, für die die Bezeichnung „östliche Hügellandkulturgruppe“ („wschodniopogórska grupa kulturowa“) vorzuschlagen wäre. Das Ende der „klassischen“ Przeworsk-Besiedlung ist im Horizont der Endphase der Nekropole in Trójczyce zu sehen (A. Koperski 1974), datiert in die Phase B2/C1-C1a der römischen Kaiserzeit.

Zu 3. Die Ähnlichkeit mit den Hügelgräbern im Typus Siedlemin wurde oben ausgeschlossen.

Es gibt also im Moment genug Gründe dafür, um die Hügelgräber aus Łukawica der Karpatischen Hügelgräberkultur zuzuschreiben. Sie bestimmen die extrem nach Nord-Westen reichende Zone des Einflußbereiches dieser Kultur (Abb. 1). Der Charakter der Besiedlung ist nicht klar, es ist durchaus möglich, daß sie als eine historische Randerscheinung zu betrachten ist.

Bei der Erforschung der Urgeschichte der polnischen Gebiete soll also die Möglichkeit berücksichtigt werden, daß sich noch zwei Kulturgruppen entwickelt hatten: die östliche Hügellandkulturgruppe (wschodniopogórska grupa kulturowa) und die Siedlemin-Kulturgruppe.

Übersetzt von Anna Bender

Adres Autora:

Dr Andrzej Kokowski

Katedra Archeologii

Uniwersytetu M. Curie-Skłodowskiej

20-031 Lublin, Plac M. Curie-Skłodowskiej 4

... (The text is extremely faint and largely illegible due to the quality of the scan. It appears to be a dense paragraph of text, possibly a preface or introduction, discussing the history or significance of the work.)

... (A line of text, likely a section header or a specific reference point.)

... (Another paragraph of text, continuing the discussion or providing further context.)

... (A longer paragraph of text, possibly describing a specific aspect of the work or its findings.)

... (Text block containing a list or numbered items, possibly a table of contents or a list of references.)

... (Final paragraph of text, likely a conclusion or a final note.)